

KS. ANDRZEJ KWAŚNIEWSKI* – LUBLIN

STRATY ARCHIWALIÓW DIECEZJI KIELECKIEJ W LATACH 1939-1945

LOSSES OF ARCHIVES OF THE DIOCESE OF KIELCE IN THE YEARS 1939–1945

Abstract

The losses of the Kielce diocese archives during World War II were estimated on the basis of archival sources that were critically examined and supplemented with data from the literature. The Diocesan Curia in Kielce lost the files of 576 priests, comprising 192 fascicles, which were burned. Most of the files destroyed were 20th-century files of living priests. The loss of personnel at the Diocesan Archives in Kielce was the death of Fr. Franciszek Mazurek, who was deported and killed in a German concentration camp, and who was the first organizer of the newly created institution. After his death, under pressure from the occupation authorities, the resources of the Diocesan Archives in Kielce were also transported from the curia to the monastery in Karczówka in Kielce. The losses of parish archives concerned ancient Polish archives and 19th- and 20th-century files. The parish archives consisted of a collection of registry books and other records, referred to in sources as “parish records,” which in practice were non-registry records. The greatest losses in the parish archives in the diocese occurred in parishes that were directly affected by the war. In the parishes of Szydłów, Stopnica, Oleśnica, Pacanów, Lisów, and Skalmierz, ancient Polish, 19th-century, and contemporary records were destroyed. These parishes lost a number of non-registry sources dating back to the ancient Polish era. Among those mentioned, the parish of Pacanów was distinguished by its exceptionally rich collection of non-metric sources from the 17th, 18th, and 19th centuries. The records of the parish of Kargów were completely destroyed. However, this parish did not have any ancient Polish metric records before the

* Ks. Andrzej Kwaśniewski – dr historii, adiunkt, Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: andrzej.kwasniewski@kul.pl

<https://orcid.org/0000-0001-7174-2122>

destruction. In the parish of Tuczępy, ancient Polish records were lost; 19th-century records have been preserved, but they are incomplete. In the parishes of Świniary Zborówek and Potok, non-metric parish records were lost, while metric records from ancient Polish times survived, albeit incomplete. Smaller losses, incompleteness, and dispersion of resources affected the parishes of Koniecpol, Goleniów, Kurzelów, and Chęciny. Today, the resources of these institutions are located in parish archives, diocesan archives, state institutions, and probably in private hands. Ancient Polish records from Koniecpol, Goleniów, and Kurzelów have been partially preserved thanks to the activities of state institutions. Currently, the registry books from Koniecpol are stored in the State Archives in Kielce, the registry books from Kurzelów in the Józef Piłsudski Provincial and Municipal Public Library in Łódź, and the registry book from Goleniów in the State Archives in Częstochowa. Smaller losses concerning office files that did not have archival status at the time concern the parishes of Proszowice, Bodzentyn, Daleszyce, Słupia near Jędrzejów, Rokitno, Chrzastów, Kluczewsko, Krasocin, Szczekociny, Obiechów, Wodzisław, Małogoszcz, Jurków, Kielce – the parish of the Immaculate Heart of the Mother of God, Białogon, Masłów, Suków, Gnojno, Chrzastów, Kluczewsko, Rokitno, Brzeziny, Masłów, Krasocin, Białogon, and others. The fate of the war led to the loss of archives destroyed in military operations and in the chaos of the Soviet army's passage. In an alternative outcome of the war, the Kielce archives faced the threat of German looting.

Keywords: war losses; World War II; Diocese of Kielce; archives; registry books; parish archives; Diocesan Archives in Kielce

Translated by ks. Rafał Pokrywiński

Streszczenie

Straty akt diecezji kieleckiej w czasie II wojny światowej zostały oszacowane na podstawie źródeł archiwalnych poddanych krytyce oraz uzupełnieniu danych poprzez przywołanie literatury. Kuria Diecezjalna w Kielcach straciła poprzez spalenie akta 576 kapłanów, obejmujące 192 fascykuly. Zniszczono głównie aktualne akta XX-wieczne księży żyjących. Strata kadrowa Archiwum Diecezjalnego w Kielcach to osoba ks. Franciszka Mazurka, wywiezionego i uśmierconego w niemieckim obozie koncentracyjnym, będącego pierwszym organizatorem nowo utworzonej instytucji. Po jego śmierci, pod naciskiem władz okupacyjnych, wywieziono również zasób Archiwum Diecezjalnego w Kielcach z kurii do klasztoru na Karczówce w Kielcach. Straty archiwów parafialnych dotyczyły archiwaliów staropolskich oraz akt XIX- i XX-wiecznych. Archiwa parafialne składały się ze zbioru ksiąg metrykalnych oraz pozostałych akt, nazywanych w źródłach „aktami parafialnymi”, będących w praktyce aktami niemetrykalnymi. Największe straty w archiwach parafialnych na terenie diecezji wystąpiły w parafiach, które były bezpośrednim teatrem działań wojennych. W parafiach: Szydłów, Stopnica, Oleśnica, Pacanów, Lisów i Skalbierz zniszczone zostały akta staropolskie, XIX-wieczne i współczesne. Parafie te utraciły szereg źródeł niemetrykalnych sięgających epoki staropolskiej. Wśród wymienionych parafia Pacanów odznaczała się wyjątkowo bogatym zasobem źródeł niemetrykalnych z XVII, XVIII i XIX wieku. Całkowicie zniszczone zostały

akta parafii Kargów. Jednak w tej parafii nie było przed zniszczeniem staropolskich akt metrykalnych. W parafii Tuczępy utracone zostały metrykalia staropolskie; zachowały się XIX-wieczne, jednak zdekompletowane. W parafiach Świniary Zborówek i Potok utracone zostały akta parafialne niemetrykalne, akta metrykalne od czasów staropolskich ocalały zdekompletowane. Straty mniejszych rozmiarów, zdekompletowanie i rozproszenie zasobu, dotyczą parafii: Koniecpol, Goleniowy, Kurzelów i Chęciny. Dziś zasób tych instytucji znajduje się w archiwach parafialnych, archiwum diecezjalnym, instytucjach państwowych oraz zapewne w rękach prywatnych. Staropolskie metrykalia z Koniecpola, Goleniowa i Kurzelowa częściowo ocalały dzięki działalności instytucji państwowych. Obecnie księgi metrykalne z Koniecpola przechowywane są w Archiwum Państwowym w Kielcach, księgi metrykalne z Kurzelowa w Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Józefa Piłsudskiego w Łodzi, księga metrykalna z Goleniowa w Archiwum Państwowym w Częstochowie. Straty mniejszych rozmiarów i dotyczące akt kancelaryjnych niemających wówczas statusu archiwalnego dotyczą parafii: Proszowice, Bodzentyn, Daleszyce, Słupia k. Jędrzejowa, Rokitno, Chrzastów, Kluczewsko, Krasocin, Szczekociny, Obiechów, Wodzisław, Małogoszcz, Jurków, Kielce – parafia Niepokalanego Serca Matki Bożej, Białogon, Masłów, Suków, Gnojno, Chrzastów, Kluczewsko, Rokitno, Brzeziny, Masłów, Krasocin, Białogon i innych. Losy wojny doprowadziły do utraty archiwaliów zniszczonych w działaniach wojennych i w chaosie przemarszu wojsk sowieckich. W alternatywnym wyniku wojny przed archiwaliami kieleckimi jawiło się widmo zagrożenia niemieckim rabunkiem.

Słowa kluczowe: straty wojenne; II wojna światowa; diecezja kielecka; archiwalia; księgi metrykalne; archiwa parafialne; Archiwum Diecezjalne w Kielcach

Stan badań nad zasobem i dziejami Archiwum Diecezjalnego w Kielcach został zarysowany we wstępie do artykułu na temat zbiorów fotografii (zamieszczono tam reprezentatywną literaturę przedmiotu)¹. Problematykę zniszczenia świątyń katolickich na terenie diecezji kieleckiej poruszał w swoich badaniach Ryszard Gryz². Na temat całokształtu strat wojennych diecezji kieleckiej z okresu II wojny światowej Małgorzata Karkocha opublikowała obszerny artykuł dający zarys problematyki zniszczeń świątyń, plebanii i zabudowań gospodarczych, straty w wyposażeniu kościelnym, zniszczenie bibliotek, cmentarzy i dzwonów³. W tymże artykule dwie stroniczki zostały poświęcone stratom archiwaliów. Ten niewielki tekst na temat archiwaliów daje ogólny zarys problematyki i jednocześnie wskazuje na

¹ A. Kwaśniewski, *Fotografie w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej: ABMK), 117 (2021) s. 197-200.

² R. Gryz, *Zniszczenia świątyń katolickich w Polsce pod okupacją niemiecką*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”, (2007) nr 3, s. 38; tenże, *Wojenne zniszczenia katolickich obiektów sakralnych w diecezji kieleckiej na tle ogólnopolskim (1939-1945)*, http://www.archiwum.diecezja.kielce.pl/documents/adk/tw_adk/posiedzenia_adk/streszczenie_R_Gryz-1.pdf (dostęp: 13.04.2025).

³ M. Karkocha, *Straty materialne Kościoła katolickiego na terenie diecezji kieleckiej w czasie II wojny światowej*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 14 (2015) nr 1, s. 79-105.

potrzebę badań. Ustalenia M. Karkochy zostały oparte na źródłach archiwalnych, które wytworzyła kancelaria Kurii Diecezjalnej w Kielcach. Były to dwa posyty ankiety nadsyłanych z parafii⁴. Celem podejmowanego tu tematu jest opracowanie krytyczne danych źródłowych i stworzenie obrazu całościowego podjętej problematyki z możliwym określeniem szczegółów o utraconych zasobach.

Źródła

Wykorzystane źródła wymagają na potrzeby niniejszego artykułu omówienia i krytyki. W końcowym etapie walk niemiecko-radzieckich kuria zebrała raporty proboszczów pisane swobodnie na gorąco według wrażliwości i horyzontu danego duszpasterza⁵. Pisma te spływały do kurii w ciągu 1945 roku. Niektóre posiadają datę styczniową, co świadczy o pospiesznym raportowaniu tuż po działaniach wojennych. Pomimo trudnych warunków powojennych w niektórych przypadkach proboszczowie wkleili do raportów zdjęcia obrazujące skalę zniszczeń zabudowań parafialnych. Raporty spłynęły z większości parafii, w niektórych przypadkach były to raporty zbiorcze z całego dekanatu (Wolbrom, Sułoszowa, Słomniki).

Po wojnie, w latach 1947-1948, kuria kielecka na prośbę redakcji czasopisma „Homo Dei” realizowała ankietę o stratach wojennych. Anketa z diecezji kieleckiej była częścią działań ogólnopolskich podjętych z inicjatywy prymasa Augusta Hlonda. Znormalizowana anketa została wydrukowana i przy pomocy kurii kieleckiej rozesłana do parafii, a następnie przekazywana do redakcji czasopisma do Wrocławia. Kuria przesłała również zbiorczą ankietę z całej diecezji, w której jest zaledwie jedno zdanie o archiwaliach diecezjalnych⁶. Efemeryczne informacje na temat podobnej akcji prowadzonej przez redakcję „Ateneum Kapłańskiego” nie pozostawiły żadnych danych na temat efektów kolejnej ankiety⁷. Wartość działań kurii kieleckiej w ramach realizowania ankiety redakcji czasopisma „Homo Dei” polegała na skutecznym zebraniu wypełnionych formularzy z 62 parafii. Zbiór ten zachował się w zasobie Archiwum Diecezjalnego w Kielcach⁸. Formularze te, wypełnione przez proboszczów i potwierdzone przez dziekanów, spływały do kurii w 1948 roku. Dzięki relacjom proboszczów tuż po ustaniu działań wojennych oraz ankiecie „Homo Dei” możliwe jest całościowe szacowanie strat.

Relacje pomiędzy dwoma omawianymi zbiorami źródeł polegają na wzajemnej korespondencji i uzupełnianiu się. W kontekście badań nad stratami archiwalnymi są to cenne i jednocześnie ubogie źródła. Wartość polega na określeniu skali strat. Ubóstwo informacji polega na podaniu danych ogólnych bez podania spisu jednostek archiwalnych poszczególnych archiwów parafialnych. Zwykle można otrzymać w tych źródłach odpowiedź, czy wszystko zostało zniszczone czy część. W niektórych przypadkach są doszczegółowienia. Ponadto jeżeli proboszczowie wymieniali

⁴ Archiwum Diecezjalne w Kielcach (dalej: ADK), Kuria Diecezjalna w Kielcach (dalej: KDK), Sprawozdania o szkodach wojennych w latach 1944-1945, sygn. OD-11/5; Anketa w sprawie szkód wojennych w latach 1939-1945, sygn. OD-11/6.

⁵ ADK, KDK, Sprawozdania o szkodach wojennych w latach 1944-1945, sygn. OD-11/5.

⁶ ADK, KDK, Archiwum i biblioteka diecezjalna (1939-1960), sygn. OM-1/1, k. 61-65, 117-126.

⁷ Tamże, k. 66-67.

⁸ ADK, KDK, Anketa w sprawie szkód wojennych w latach 1939-1945, sygn. OD-11/6.

stracone księgi, to chodziło zwykle o księgi aktualne, czyli kancelaryjne. Nie podawali zaś informacji o archiwaliach historycznych. Księgi kancelaryjne (niehistoryczne) były najczęściej mniej wartościowe i niekoniecznie posiadały wartość upoważniającą w późniejszym czasie do wieczystego przechowywania. Proboszczowie odpowiadali jednak zgodnie z optyką administracyjną kurii, czyli tworzyli materiał informacyjny w ankiecie pozwalający na odpowiedź, czy da się parafią administrować w trudnych warunkach powojennych i jakie utrudnienia występują. Opis akt historycznych zwykle jest więc pośrednio efektem ankiety. Nie można tam uzyskać spisu nawet ogólnego jednostek archiwalnych mających wartość historyczną. Generalnie jednak ankieta czasopisma „Homo Dei” posiada wartość i jest porównywalna z ankietą diecezji włocławskiej. Ksiądz Stanisław Librowski po powrocie z obozu koncentracyjnego opracował ankietę strat wojennych diecezji włocławskiej i opublikował ją w czasopiśmie „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”⁹. Porównanie formularza ankiety włocławskiej i ankiety „Homo Dei” wskazuje na ich całościowy charakter (wiele aspektów działalności kościelnej), pomimo nieco innego układu formularza i kolejności wpisywania w nim poszczególnych zagadnień.

Informacje zawarte w omawianych źródłach kieleckich korespondują z innym źródłem archiwalnym, jakim jest kwestionariusz archiwalny z roku 1940¹⁰. Drukowany formularz zawierał na jednej stronie zestaw pytań o tematyce archiwalnej i dotyczył istnienia archiwum parafialnego, istnienia inwentarza archiwalnego, istnienia historycznych kolekcji bibliotecznych. Szczegółowe pytania o archiwalia odnosiły się do protokołów wizytacyjnych sprzed 1865 roku, archiwaliów świeckich (radzieckie, wójtowskie, cechowe) i ksiąg metrykalnych sprzed roku 1815. W omawianym poszycie występuje 168 wypełnionych kwestionariuszy, co oznacza, że ankiety spłynęły z większości parafii diecezji kieleckiej. Miało to miejsce w ciągu 1941 roku. Brak jest kwestionariuszy z części diecezji bezpośrednio włączonej do Rzeszy, czyli rejonu Olkusza. Pierwsza jednak ankieta z parafii Balice sporządzona została 7 października 1940 roku. Biorąc pod uwagę konieczność opracowania, wydrukowania i dostarczenia ankiet do parafii, potrzeba było dużo czasu i prace musiały trwać na przełomie 1939 i 1940 roku. Było to związane z inicjatywą nowego biskupa kieleckiego Czesława Kaczmarka, który po przybyciu do Kielc w 1938 roku mianował ks. Franciszka Mazurka archiwariuszem kurii. Nowy urzędnik był powołany do stworzenia odrębnej instytucji, jaką miało być archiwum diecezjalne. W marcu 1939 roku oficjalnie zostało utworzone Archiwum Diecezjalne w Kielcach. Do wybuchu wojny udało się zgromadzić akta z 11 parafii. W lutym 1941 roku ks. F. Mazurek został aresztowany przez władze okupacyjne i wywieziony do obozu koncentracyjnego. Archiwum zostało przez bp. Cz. Kaczmarka przekazane ówczesnemu kanclerzowi kurii ks. Leonardowi Świdierskiemu¹¹.

⁹ S. Librowski, *Ankieta strat wojennych (1939-1945) diecezji włocławskiej*, ABMK, 36 (1978) s. 387-404.

¹⁰ ADK, KDK, Kwestionariusz archiwalny poszczególnych parafii za rok 1940 (1940-1941), sygn. OD-11/3.

¹¹ Biblioteka prywatna ks. Andrzeja Kwaśniewskiego (dalej: BPAK), T. Wróbel, *Archiwum Diecezjalne w Kielcach. Rys historyczny*, bez sygn., s. 10-17.

Ksiądz Tomasz Wróbel, omawiając dzieje archiwum, pominął ankietę wówczas realizowaną. Jako źródło kancelaryjne jest ona dobrze wykonana i przynosi cenne informacje uzupełniające dwie poprzednio omówione ankiety o stratach wojennych. Stanowiła jednak w warunkach okupacyjnych duże zagrożenie dla dóbr kultury, gdyby Niemcy zdążyli skorzystać z jej danych na potrzeby rabunku.

Nieprzydatne do badań okazały się późniejsze ankiety nadesłane z parafii najbardziej dotkniętych skutkami wojny¹². Ankiety te dotyczą zabudowań należących do ludzi świeckich i potrzeb socjalnych związanych z nędzą i głodem. Nie zawierają żadnych informacji o dokumentach kościelnych. Były to bowiem działania Caritas zmierzające do zaradzenia potrzebom pomocowym.

Omówione źródła mają dla podjętych badań znaczenie podstawowe. Uzupełnieniem są źródła z Archiwum Akt Nowych w Warszawie oraz starsza literatura przedmiotu, m.in. opracowania ks. Jana Wiśniewskiego. Dzięki rozproszonym w literaturze informacjom o źródłach oraz edycjom źródeł archiwalnych z terenu diecezji kieleckiej możliwe jest krytyczne podejście do informacji zawartych w ankietach o stratach. Umożliwia to określenie jednostek archiwalnych, które znajdowały się w archiwach zniszczonych w czasie ostatniej wojny. Teksty ks. J. Wiśniewskiego są przepełnione wzmiankami na temat archiwaliów i jako takie stanowią materiał do niekończącego się poszukiwania utraconych archiwaliów.

Na potrzeby tego artykułu należy wyjaśnić kilka kwestii pojęciowych i praktycznych. W omawianych źródłach występuje podstawowa prawidłowość podziału produkcji kancelaryjnej na dwie części – akta metrykalne i inne. Akta niemetrykalne to wszystkie te, które nie są metrykami; w kieleckich źródłach określano je jako „księgi parafialne”. Jest to nazewnictwo nieprecyzyjne i właściwie nielogiczne. Jednak sposób dzielenia wówczas akt powodował optykę duchownych i w praktyce więcej wiedziano o księgach metrykalnych. Traktując tym samym wszystko inne – „księgi parafialne” jako mniej potrzebne, podawano tym samym o tej części zasobu mniej precyzyjne informacje. Jesteśmy bezsilni wobec tej praktyki i zdani na jej źródłowe efekty, gdyż głównie dzięki niej posiadamy obecnie wiedzę na temat losów ówczesnych zasobów. W związku z tym, że kształtowało się w mentalności ludzi Kościoła pierwotne pojęcie akt historycznych, nie wiedziano, które akta w kancelarii parafialnej należą do archiwum parafialnego, a które są częścią kancelarii bieżącej. Z dzisiejszej perspektywy większość akt wówczas bieżących to archiwalia, czyli akta posiadające wartość historyczną.

Straty i zagrożenia kurii oraz archiwum diecezjalnego

W rękopisie sporządzonym przez ks. T. Wróbla zachowała się jego relacja na temat losów zasobu Archiwum Diecezjalnego w Kielcach. Jest to tekst inspirowany przez ks. Daniela Olszewskiego, który chciał tym sposobem zabezpieczyć wiedzę z autopsji ks. Wróbla jako długoletniego archiwariusza kościelnego. Zgodnie z tą relacją we wrześniu 1939 roku na dziedzińcu kurii palono pod kierunkiem kanclerza akta pozostające w kancelarii kurii. Były to posyty dotyczące bardziej aktywnych

¹² ADK, KDK, Sprawozdania parafii o stratach i zniszczeniach wojennych w czasie II wojny światowej 15.01.1946-12.03.1947, sygn. OE-4/29.

księży. Poprzez palenie ze strachu usiłowano ochronić bardziej zasłużonych księży przed aparatem represji niemieckich władz okupacyjnych. Było to działanie pośpieszne i nie zdołano przeprowadzić kwerendy, aby ocalić dla historii akta nieszkodliwe z punktu widzenia nowej sytuacji Kościoła w warunkach okupacyjnych. Ksiądz Wróbel w trakcie porządkowania akt pofatygował się o wyliczenia odnośnie do strat wojennych. Obliczył, że spalono akta 576 kapłanów. Akta obejmowały 192 fascykuły¹³. Palenie akt kancelaryjnych w kurii dotyczyło w sensie formalnym dokumentacji niearchiwalnej. Jednak na etapie tworzenia Archiwum Diecezjalnego w Kielcach uznaniowo traktowano przynależność danych akt do kancelarii kurii lub do zasobu archiwum diecezjalnego. Kształtowanie zasobu powstającego archiwum polegało na stopniowym przejmowaniu akt kurii. Akta spalone, nawet jeśli w całości traktowano je jako dokumentację kurii, docelowo trafiłyby do zasobu archiwum diecezjalnego w uznaniowo określonej przyszłości. Odtworzenie szczegółów na temat zaginionych akt kurii wymaga obszernych badań przypominających śledztwo. Źródła bowiem ograniczają się do informacji ogólnych. Cenne obliczenia ks. Wróbla nie dają jednak pełnego obrazu strat. Zapewne na podstawie jego obliczeń kuria uzupełniła ankietę dotyczącą całej diecezji kieleckiej nadesłaną przez redakcję czasopisma „Homo Dei”. Ankieta została zrealizowana w ramach ogólnopolskiej akcji prowadzonej w porozumieniu z prymasem. Podano wówczas w piśmie opatrzonym datą 30 stycznia 1948 roku informację, że straty archiwum diecezjalnego osiągnęły 15% zasobu¹⁴.

Ogromną stratą Archiwum Diecezjalnego w Kielcach było aresztowanie w lutym 1941 roku pierwszego archiwariusza ks. F. Mazurka, który następnie został wywieziony do obozu koncentracyjnego. Rozpoczęte przez niego twórcze działania zostały przerwane, ponieważ instytucja utraciła historyka Kościoła i duchownego zapalonego do idei archiwum. Ksiądz Franciszek Mazurek był obok ks. Józefa Zdanowskiego jedynym duchownym diecezji kieleckiej posiadającym warsztat historyka i przez to konieczne kompetencje do prowadzenia archiwum. Na Uniwersytecie Jagiellońskim uzyskał magisterium na podstawie pracy o dziejach parafii św. Wojciecha w Kielcach. Magisterium to stało się podstawą opublikowanej w 1935 roku książki o dziejach parafii św. Wojciecha. Ksiądz Mazurek przygotowywał również pracę doktorską na temat dziejów kolegiaty pilickiej. Praca ta w maszynopisie zachowała się w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach, jednak z powodu okupacji nie została obroniona¹⁵. Gdy zabrakło archiwariusza, instytucja wróciła pod bezpośredni zarząd kurii. Było to cofnięcie jej rozwoju do epoki, którą twórcy *Kodeksu prawa kanonicznego* z 1917 roku chcieli skutecznie zakończyć. Podległość archiwum pod kanclerza czyniło je na powrót rodzajem archiwum zakładowego, uniemożliwiając rozwój w kierunku odrębnej instytucji diecezjalnej. Nadzór sprawował zaufany kanclerz i przyjaciel bp. Cz. Kaczmarka ks. L. Świdorski. Pod jego nadzorem faktycznie prace archiwalne wykonywał maturzysta i uciekinier z Płocka Jan Białkowski. Prace te były zlecane osobom

¹³ BPAK, Wróbel, *Archiwum Diecezjalne w Kielcach*, s. 14, 17.

¹⁴ ADK, KDK, Archiwum i biblioteka diecezjalna (1939-1960), sygn. OM-1/1, k. 65v.

¹⁵ D. Olszewski, *Mazurek Franciszek*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, red. L. Grzebiń, Warszawa 1983, s. 440-441.

niemającym przygotowania merytorycznego. Od 1 marca 1943 roku jako archiwariusz diecezjalny zaczął pracować ks. Wróbel. Został on skierowany do archiwum jako duchowny posiadający jedynie wykształcenie seminaryjne. Pod kierunkiem ks. Józefa Umińskiego rozpoczął zdobywanie kwalifikacji historyka Kościoła w ramach działającego w Kielcach Tajnego Uniwersytetu Ziemi Zachodnich. Od kwietnia 1941 roku zasób archiwum został pod naciskiem Niemców wywieziony z kurii do klasztoru na Karczówce. Po wojnie nie wrócił on bezpośrednio do kurii, lecz otrzymał ciasne pomieszczenia w kieleckim seminarium duchownym¹⁶. Wojna przyniosła straty w zasobie, zamordowanie w obozie koncentracyjnym archiwariusza oraz dezorganizację i pogorszenie warunków lokalowych skazujących archiwum na wegetację. Losy Archiwum Diecezjalnego w Kielcach i jego zasobu były jednak nieporównanie lepsze od sytuacji, w jakiej znalazły się zbiory położonego również w Generalnym Gubernatorstwie Archiwum Diecezjalnego w Lublinie. Diecezjalne archiwalia lubelskie zostały bowiem rozproszone i częściowo przeniesione do archiwum państwowego. Część zasobu trafiła do zawilgoconego pomieszczenia przy klasztorze pobrygidzkowski¹⁷.

Obok pogarszających się warunków pracy Archiwum Diecezjalnego w Kielcach pojawiły się zagrożenia stworzone przez Niemców w związku z ich władztwem i polityką na ziemiach polskich. Przejmowanie zasobów parafialnych prowadzone było przez nowo utworzone Archiwum Diecezjalne w Kielcach od czasów przedwojennych, co w czasie okupacji zyskało zainteresowanie merytoryczne władz okupacyjnych. Dr Erich Randt w artykule na temat archiwów Generalnego Gubernatorstwa przekazał informacje o pracach nad tworzeniem Archiwum Diecezjalnego w Kielcach. Według jego danych prace rozpoczęto w 1937 roku, formalnie utworzono archiwum w 1939 roku. Dr Hans Branig pracujący w administracji archiwalnej Generalnego Gubernatorstwa w grudniu 1940 roku określił stan gromadzenia zasobów parafialnych jako imponujący w związku z zebraniem w krótkim czasie archiwaliów z 85 parafii. Źródłem wiedzy była lista zespołów parafialnych sporządzona zapewne na miejscu w Kielcach. Autorem listy był H. Branig¹⁸. Sam E. Randt w listopadzie 1939 roku przebywał w Kielcach¹⁹. Przy tej okazji możliwa była również jego wizyta w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach. Trudno wyjaśnić, co było źródłem wiedzy uczonych niemieckich, skoro dziś znana jest jedynie omawiana powyżej ankieta realizowana w tym czasie, jednak faktycznie zebrana w kurii dopiero w roku 1941.

Zapewne rekonesans nazistowski dr. Braniga w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach w grudniu 1940 roku był powiązany z tworzeniem danych na temat urzędów parafialnych. W Archiwum Akt Nowych zachował się spis parafii rzymskokatolickich, parafii ewangelickich i gmin żydowskich w dystrykcie radomskim.

¹⁶ BPAK, Wróbel, *Archiwum Diecezjalne w Kielcach*, s. 16-23.

¹⁷ J.R. Marczewski, *Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie. Dzieje, zasób, inwentarz*, Lublin 2015, s. 25-29.

¹⁸ E. Randt, *Die Archive des Generalgouvernements*, „Die Burg”, 2 (1941) Hg. 2, s. 71.

¹⁹ S. Lehr, *Pewna zapomniana „akcja na wschodzie”*. Niemieccy archiwiści w Generalnym Gubernatorstwie i Komisariacie Rzeszy Ukraina, Warszawa 2014, s. 121.

Zasadą łączącą te trzy grupy instytucji było posiadanie metryk²⁰. Szczegółowy wykaz mógł na przyszłość stanowić podstawowe narzędzie do akcji rabunkowej. O bardziej zaawansowanych przygotowaniach do przejęcia metryk w południowej części Polski świadczy zachowany spis metryk w poszczególnych parafiach obszaru przybliżonego do dystryktów krakowskiego oraz lwowskiego²¹. W spisie występują księgi metrykalne z terenu diecezji: lwowskiej, przemyskiej, tarnowskiej i krakowskiej. Odpowiada to terenowi XIX-wiecznej Galicji. Do dystryktu krakowskiego należały południowe tereny diecezji kieleckiej (Miechów, Wolbrom, Skała, Słomniki, Proszowice, Kazimierza Wielka). Jednak z tych terenów nie wyszczególniono tam żadnych parafii. Oznacza to, że na tym obszarze nie doprowadzono do przejęcia ksiąg metrykalnych ani nawet nie udało się skompletować spisu poszczególnych ksiąg według parafii. Jednak w Archiwum Państwowym w Krakowie sporządzony został wykaz ewangelickich ksiąg metrykalnych, wśród których znajdował się zespół parafii ewangelickiej w Kielcach²².

Straty w archiwach parafialnych

Największe zniszczenia wystąpiły w parafiach będących teatrem działań wojennych z przełomu 1944 i 1945 roku. Całkowicie zniszczone zostały akta w Szydłowie²³. Dzięki pracy ks. Wiśniewskiego wydane zostały w sposób niekrytyczny średniowieczne i nowożytne dokumenty z archiwum parafii Szydłów²⁴. Edycja ocaliła fizycznie utracone źródła. W Kargowie zniszczone zostały akta metrykalne w całości²⁵. Ankieta archiwalna z 1941 roku nie wykazała jednak istnienia metrykaliów sprzed 1815 roku²⁶. Zniszczone więc zostały jedynie akta nowe. W Oleśnicy zniszczeniu uległy wszelkie dokumenty kancelarii²⁷. Kwestionariusz archiwalny z 1941 roku określał liczbę ksiąg metrykalnych i wykazał 23 księgi metrykalne sprzed 1815 roku, a ponadto korespondencję z władzami świeckimi i kościelnymi²⁸. Niejasny jest opis parafii Oleśnica ks. Wiśniewskiego. Podaje on XVII-wieczne dokumenty dotyczące prebendy różańcowej, fundacji dwóch mansonarzy, zapisów

²⁰ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Regierungs des GG 1939-1945, nr zespołu 111, Verzeichnis der Stanesämter Pfarr- und Metrikalämter, District Radom, sygn. 453, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/en/jednostka/-/jednostka/5341131> (dostęp: 13.11.2025).

²¹ AAN, Regierungs des GG 1939-1945, nr zespołu 111, [Wykazy ksiąg stanu cywilnego], sygn. 465, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/en/jednostka/-/jednostka/5341143> (dostęp: 13.11.2025).

²² AAN, Regierungs des GG 1939-1945, nr zespołu 111, Wykaz ewangelickich ksiąg stanu cywilnego z Dystryktu Radom przechowywanych w Archiwum Państwowym w Krakowie (1942), sygn. 456, k. 8-10, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/en/jednostka/-/jednostka/5341134> (dostęp: 13.11.2025).

²³ ADK, KDK, Sprawozdania o szkodach wojennych w latach 1944-1945, sygn. OD-11/5, k. 13.

²⁴ J. Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Stopnickiem*, Mariówka 1929, s. 335-349.

²⁵ ADK, KDK, Sprawozdania o szkodach wojennych w latach 1944-1945, sygn. OD-11/5, k. 85.

²⁶ ADK, KDK, Kwestionariusz archiwalny poszczególnych parafii za rok 1940, sygn. OD-11/3, k. 47.

²⁷ ADK, KDK, Sprawozdania o szkodach wojennych w latach 1944-1945, sygn. OD-11/5, k. 52.

²⁸ ADK, KDK, Kwestionariusz archiwalny poszczególnych parafii za rok 1940, sygn. OD-11/3, k. 95.

sum na utrzymanie kościoła oraz dokument cechu szewskiego z 1705 roku²⁹. Z jednej strony zaznaczone zostało, że dokumenty znajdują się w archiwum kurii kieleckiej, z drugiej strony wiadomo, że wówczas kuria takich dokumentów nie mogła przechowywać. Zapewne były one w parafii i powiększają skalę strat.

W Pacanowie „doszczętnie zniszczone” zostały metrykalia³⁰. Ankieta archiwalna w 1941 roku wykazała istnienie 8 ksiąg metrykalnych sprzed 1815 roku³¹. Niestety proboszcz w ankiecie przemilczał opis innych archiwaliów. Na temat zawartości archiwum pacanowskiego posiadamy jednak niemal kompletną dokumentację dzięki książce ks. Wawrzyńca Nowakowskiego, który w swoim opracowaniu historycznym oparł się na dokumentacji źródłowej pochodzącej z archiwum kapituły krakowskiej oraz na zasobie archiwum parafialnego w Pacanowie. Z łatwością można odróżnić informacje pochodzące ze źródeł krakowskich od informacji zaczerpniętych ze źródeł parafialnych. Jednak parafialne nie zawsze precyzyjnie w tekście określił. Dzięki jego odwołaniom o charakterze przypisów tekstowych można wywnioskować, że w archiwum parafialnym znajdowały się: dokumentacja prepozytury szpitalnej sięgająca 1540 roku, pergaminowy akt erekcyjny bractwa św. Anny (1612), akt erekcyjny bractwa św. Krzyża (1615), pergaminowy akt konsekracji kościoła (1678), pergaminowy akt erekcyjny nabożeństwa o Matce Bożej (1616), zapis funduszu 12 mszy za zmarłych (1641), akt erekcyjny prebendy św. Jana Chrzciciela (1768), zbiór akt prebendy św. Jana Chrzciciela pozwalający na określenie nazwisk prebendarzy (1731-1787), zbiór akt prebendy Świętej Trójcy pozwalający na określenie nazwisk prebendarzy (1664-1800), dekret konsystorski rozstrzygający spór o dziesięciny pomiędzy proboszczem Pacanowa a proboszczem Zborówka (1759), rzymska kasata decyzji konsystorza (1776) (decyzja konsystorza została zaskarżona za pośrednictwem nuncjatury do Rzymu), dokumentacja sporów o dziesięciny (1750, 1778), dokumentacja na temat oskarżenia proboszcza o zaniedbanie parafii (1776) (w tym decyzja Sygnatury Apostolskiej), dokumentacja wprowadzenia nabożeństwa drogi krzyżowej (1765), odpis protokołu wizytacji generalnej ks. Antoniego Franciszka Dunin Kozickiego (1783), konsygnacja władz austriackich (1802), inwentarz *fundi instructi* (1818), XIX-wieczny spis cudów i łask związanych z kultem krzyża³². Obok metryk wykorzystywanych w pracy ks. W. Nowakowskiego odtworzony tu wykaz zasobu archiwum w Pacanowie daje obraz utraconych dóbr. Uzupełnieniem na temat zasobu pacanowskiego są informacje, które zapewne zostały zaczerpnięte z ksiąg metrykalnych i dotyczą ważniejszych osób i informacji o parafii z XVIII wieku oraz XVII-wiecznego inwentarza parafii w Książnicach, czasowo włączonej do parafii Pacanów³³. Akta

²⁹ Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Stopnickiem*, s. 166-170.

³⁰ ADK, KDK, Sprawozdania o szkodach wojennych w latach 1944-1945, sygn. OD-11/5, k. 44.

³¹ ADK, KDK, Kwestionariusz archiwalny poszczególnych parafii za rok 1940, sygn. OD-11/3, k. 97.

³² W. Nowakowski, *Opis Kościoła Cudownego Pana Jezusa w Pacanowie w diecezji kieleckiej z dodaniem cudów, nabożeństw i modlitw odpustowych*, Warszawa 1904, s. 18, 21, 35-36, 45, 49-51, 60-61, 63, 71, 92-95, 98, 111-120.

³³ Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Stopnickiem*, s. 190-191, 334.

pacanowskie należą co prawda do najbardziej zniszczonych, jednak katalog diecezji kieleckiej z 1999 roku podaje informację nieco zmniejszającą straty, księgi ochrzczonych zachowały się od roku 1910³⁴.

W Skalbmierzu spalone zostały księgi metrykalne, akta parafialne oraz akta dziekańskie³⁵. W ankiecie archiwalnej z 1941 roku wykazano w archiwum parafialnym 25 ksiąg sprzed 1815 roku, ponadto 2 dokumenty pergaminowe³⁶. Z problemem zdekompletowanego archiwum parafialnego i archiwum dziekańskiego w Skalbmierzu zderzyli się autorzy monografii o parafii³⁷. Katalog diecezji kieleckiej podaje, że księgi metrykalne parafii rozpoczynają się od 1944 roku³⁸. Archiwum dziekańskie z XIX-wieku w Skalbmierzu współcześnie rozpoznawane jest jako częściowo ocalone³⁹.

W Biechowie zniszczone zostały księgi parafialne oraz metrykalia. Ocalały jedynie metrykalia z ostatnich 30 lat⁴⁰. Obok metrykaliów, o których raportował proboszcz, parafia posiadała spis ofiarodawców z XVII i XVIII wieku (w spisie notatka i autograf bp. Kazimierza Łubieńskiego)⁴¹. Wbrew raportowi proboszcza okazuje się, że metrykalia biechowskie w znacznym stopniu jednak ocalały. W 1987 roku w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach przechowywane były księgi z okresu XVII-XIX wieku⁴². W późniejszych latach dołączono do zasobu przechowywanego w archiwum diecezjalnym również księgi XIX-wieczne⁴³.

W Stopnicy zniszczone zostały akta metrykalne, pomimo zakopania ich w kaplicy⁴⁴. W ankiecie z 1941 roku proboszcz nie podał informacji o księgach metrykalnych przechowywanych w parafii. Jedynie pozostawił notatkę o inwentarzu parafii z 1667 roku⁴⁵. W odtworzeniu zawartości archiwum stopnickiego z pomocą przychodzi literatura przedwojenna. Cztery nowożytnie dokumenty stopnickie zostały wydane w ramach *Monumenta Dioecesis Kielcensis*⁴⁶. Dokonując ich edycji, ks. Wiśniewski zaznaczył, że tylko czwarty z tych dokumentów pochodził z archiwum kapituły sandomierskiej, zapewne pozostałe trzy z archiwum

³⁴ *Katalog duchowieństwa i parafii diecezji kieleckiej*, red. J. Kaczmarek i in., Kielce 1999, s. 635.

³⁵ ADK, KDK, Sprawozdania o szkodach wojennych w latach 1944-1945, sygn. OD-11/5, k. 69.

³⁶ ADK, KDK, Kwestionariusz archiwalny poszczególnych parafii za rok 1940, sygn. OD-11/3, k. 124.

³⁷ S. Olczak, D. Olszewski, *Parafia Skalbmierz. Zarys dziejów*, Kielce 2000, s. 10.

³⁸ *Katalog duchowieństwa i parafii diecezji kieleckiej*, s. 573.

³⁹ Dane z autopsji autora.

⁴⁰ ADK, KDK, Sprawozdania o szkodach wojennych w latach 1944-1945, sygn. OD-11/5, k. 51.

⁴¹ Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Stopnickiem*, s. 26.

⁴² Z. Guldon, *Księgi metrykalne z XVI-XVII wieku w Archiwach Diecezjalnych w Kielcach i Sandomierzu*, w: *Dzieje Kielecczyny w historiografii Polski Ludowej. Baza źródłowa*, red. Z. Guldon, M.B. Markowski, cz. 1, Kielce 1987, s. 82.

⁴³ ADK, Katalog ksiąg metrykalnych, bez sygn.

⁴⁴ ADK, KDK, Sprawozdania o szkodach wojennych w latach 1944-1945, sygn. OD-11/5, k. 81.

⁴⁵ ADK, KDK, Kwestionariusz archiwalny poszczególnych parafii za rok 1940, sygn. OD-11/3, k. 133.

⁴⁶ J. Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Jędrzejowskiem*, Mariówka 1930, s. 438-443.

parafialnego w Stopnicy. Na temat metryk ks. Wiśniewski sporządził wypisy obrazujące ważniejsze wydarzenia związane ze znanymi w historii osobami, ponadto podał precyzyjne informacje – księgi ochrzczonych rozpoczynały się w roku 1608, księgi małżeństw sięgały roku 1659⁴⁷.

W odniesieniu do archiwaliów parafii w Tuczępach zachowała się w sprawozdaniu notka „podobno ocalały”⁴⁸. W Tuczępach wykazano w ankiecie archiwalnej z 1941 roku 19 ksiąg metrykalnych sprzed 1815 roku⁴⁹. Ksiądz Wiśniewski wspomina ponadto o istnieniu inwentarza z 1791 roku⁵⁰. Informacje o staropolskich aktach były podane nieprecyzyjnie w katalogu z 1999 roku – pominięte zostały księgi staropolskie⁵¹. Obecnie po oddaniu akt metrykalnych do archiwum diecezjalnego wiadomo, że istnieją XIX-wieczne, częściowo zdekompletowane⁵². Oznacza to, że zaginęły liczne w tej parafii księgi metrykalne staropolskie, a zachowały się księgi metrykalne od XIX wieku.

W Świnarach zniszczone zostały księgi parafialne. Akta metrykalne zasadniczo ocalały, jednak były poszarpane na skutek wydzierania z nich czystego papieru; zniszczone zostały metrykalia za rok 1944⁵³. Jak świadczy wykaz opublikowany w 1987 roku, zachowały się staropolskie akta metrykalne i były one już wówczas przekazane do archiwum diecezjalnego⁵⁴. Po roku 1987 do archiwum trafiły również akta metrykalne XIX-wieczne, nieco zdekompletowane⁵⁵. Ksiądz Wiśniewski wymienia wśród archiwaliów w Świnarach księgę bractwa różańcowego z roku 1694⁵⁶.

W parafii Zborówek akta metrykalne zostały częściowo zniszczone⁵⁷. Katalog z 1999 roku podaje doprecyzowania: księgi metrykalne zachowały się ochrzczonych od 1879 roku, zaślubionych od 1858 roku⁵⁸. Metrykalia staropolskie i znaczna część XIX-wiecznych ksiąg metrykalnych przechowywane są obecnie w archiwum diecezjalnym⁵⁹. Ksiądz Wiśniewski w swoim opisie powołuje się dwukrotnie na protokół wizytacyjny z 1699 roku, podpisany przez ks. Franciszka Lochmana. Księgi metrykalne zgodnie z informacjami zapisanymi u ks. Wiśniewskiego rozpoczynały się – ochrzczonych w 1736 roku, zaślubionych i zmarłych w 1769 roku⁶⁰. Porównanie tych informacji z opisami zawartymi we wspomnianym katalogu ksiąg metrykalnych archiwum diecezjalnego wskazuje na dokładność danych

⁴⁷ Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Stopnickiem*, s. 251-255.

⁴⁸ ADK, KDK, Sprawozdania o szkodach wojennych w latach 1944-1945, sygn. OD-11/5, k. 88.

⁴⁹ ADK, KDK, Kwestionariusz archiwalny poszczególnych parafii za rok 1940, sygn. OD-11/3, k. 147.

⁵⁰ Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Stopnickiem*, s. 323-324.

⁵¹ *Katalog duchowieństwa i parafii diecezji kieleckiej*, s. 645.

⁵² ADK, Katalog ksiąg metrykalnych, bez sygn.

⁵³ ADK, KDK, Sprawozdania o szkodach wojennych w latach 1944-1945, sygn. OD-11/5, k. 53.

⁵⁴ Guldon, *Księgi metrykalne z XVI-XVII wieku*, s. 91-92.

⁵⁵ ADK, Katalog ksiąg metrykalnych, bez sygn.

⁵⁶ Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Stopnickiem*, s. 320.

⁵⁷ ADK, KDK, Sprawozdania o szkodach wojennych w latach 1944-1945, sygn. OD-11/5, k. 54.

⁵⁸ *Katalog duchowieństwa i parafii diecezji kieleckiej*, s. 647.

⁵⁹ ADK, Katalog ksiąg metrykalnych, bez sygn.

⁶⁰ Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Stopnickiem*, s. 326-331.

ks. Wiśniewskiego. Narzuca się oczywisty wniosek, że nie istniały w czasie II wojny światowej starsze księgi.

W parafii Potok księgi metrykalne zniszczono w znacznym stopniu; te, które pozostały, były mocno potargane. Inne akta parafialne zniszczono całkowicie⁶¹. Ankieta z 1941 roku wykazała istnienie 10 ksiąg metrykalnych sprzed 1815 roku⁶². Katalog z 1999 roku podaje informacje precyzujące zasób – księgi metrykalne rozpoczynają się od roku 1874⁶³. Ksiądz Wiśniewski w swoim opisie powołuje się na dokumenty, które znalazł na plebanii w Potoku: wizytację z inwentarzem podpisaną przez bp. Wacława Hieronima Sierakowskiego oraz protokoły wizytacji dziekańskich z roku 1753 i 1759⁶⁴.

W parafii Lisów dokumenty zgodnie ze sprawozdaniem proboszcza zostały „spalone doszczętnie”⁶⁵. W 1940 roku w parafii przechowywano 10 ksiąg metrykalnych sprzed 1815 roku⁶⁶. Przypadkowe wypisy z metryk (XVII-XVIII w.) zamieszczone przez ks. Wiśniewskiego w opisie parafii obejmują ważniejsze wydarzenia dotyczące miejscowej szlachty, m.in. rodziny Krasińskich⁶⁷. Krytyczne podejście do źródła, którym jest sprawozdanie proboszcza, wskazuje na potrzebę doprecyzowania. Katalog bowiem z 1999 roku zawiera informacje precyzujące sprawę – księgi urodzonych zachowały się od 1934 roku, księgi zaślubionych od 1945 roku⁶⁸.

Porównywalne są dane naukowe na temat strat archiwalnych z przyległych terenów diecezji sandomierskiej. W parafii Koniemłoty w latach 1939-1945 częściowemu zniszczeniu uległo archiwum parafialne. Zniszczono raptularze z ostatnich lat i spis inwentarza *fundi instructi*. W parafii Kotuszów w miesiącach sierpień-grudzień 1944 roku archiwum zostało całkowicie spalone. Zniszczeniu uległy księgi urodzonych od 1644, zaślubionych od 1728 i zmarłych od 1644 roku. W parafii Kurozwęki zasób archiwum w dużym stopniu został spalony lub zrabowany w grudniu 1944 albo w styczniu 1945 roku. W parafii Zofiówka zasób archiwum został zniszczony na przełomie 1944 i 1945 roku⁶⁹.

Poza terenem intensywnych walk straty w archiwaliach były nieporównywalnie mniejsze. Obejmowały zwykle straty aktualnych ksiąg i innych wytworów kancelaryjnych. Nie były to rzeczy stare o walorach archiwalnych. Często ginęły księgi

⁶¹ ADK, KDK, Sprawozdania o szkodach wojennych w latach 1944-1945, sygn. OD-11/5, k. 5.

⁶² ADK, KDK, Kwestionariusz archiwalny poszczególnych parafii za rok 1940, sygn. OD-11/3, k. 106.

⁶³ *Katalog duchowieństwa i parafii diecezji kieleckiej*, s. 216.

⁶⁴ Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Stopnickiem*, s. 224.

⁶⁵ ADK, KDK, Ankieta w sprawie szkód wojennych w latach 1939-1945, sygn. OD-11/6, k. 104.

⁶⁶ ADK, KDK, Kwestionariusz archiwalny poszczególnych parafii za rok 1940, sygn. OD-11/3, k. 71.

⁶⁷ Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Stopnickiem*, s. 160-161.

⁶⁸ *Katalog duchowieństwa i parafii diecezji kieleckiej*, s. 208.

⁶⁹ E. Hapak, *Straty w obiektach sakralnych dekanatu staszowskiego*, w: *Straty w obiektach sakralnych diecezji sandomierskiej w czasie II wojny światowej*, red. P. Tylec, Kielce 2024, s. 461, 463-464, 471, 497. [Dla Sandomierza czas okupacji przyniósł szczęśliwe przekazanie odnalezionych archiwaliów sieciechowskich. Por. R. Stępień, *Pokasacyjne losy i obecny stan zachowania archiwaliów klasztoru benedyktynów z Sieciechowa*, „Res Historica”, 45 (2018) s. 145].

kasowe, inwentarz, aktualnie prowadzone księgi metrykalne, czasem raptularze aktualnie prowadzonych ksiąg metrykalnych. Straty te dokonywały się przez pospolite porywanie przez żołnierzy sowieckich tego, co leżało na biurku w kancelarii parafialnej. Tego typu rabunek był skutkiem przemarszu wojsk sowieckich. Czasem wojsko oszczędzało akta i wydierało jedynie czyste karty.

W Proszowicach żołnierze sowieccy zabrali księgi: kasową, wizytacji kanicznych, inwentarzową i cmentarną. Proboszcz ks. Stanisław Bomba zanotował w raporcie: „(...) miałem je w piwnicy pod ręką i gdy wpadli w mgnieniu oka zniknęły”⁷⁰. W Daleszycach zniszczone zostały: księga urodzonych w 1920 i do połowy 1921 roku, druga połowa księgi urodzonych w 1926 roku, druga połowa księgi urodzonych obejmującej lata 1939-1944, druga połowa księgi małżeństw z 1944 roku, księgi zgonów z lat 1941-1944⁷¹.

Ślady zniszczeń wojennych znajdujemy w parafii Bodzentyn; proboszcz zaznaczył zniszczenie biblioteki liczącej 250 woluminów⁷². W tym samym protokole nie podał jednak strat w archiwaliach. Przechowywane obecnie w archiwum diecezjalnym metrykalia bodzentyńskie wskazują na słabe zachowanie ksiąg stropolskich, jest to zapewne ślad zniszczeń wojennych⁷³. Średniowieczne i nowożytne dokumenty samoistne wydane przez biskupów krakowskich oraz w mniejszym stopniu królów polskich dla Bodzentyna zostały wydane przez ks. Wiśniewskiego⁷⁴. Dokumenty te związane są z dziejami kościoła bodzentyńskiego, jak również miasta Bodzentyn. Zapewne pochodziły one z archiwum parafialnego. Przy jednym dokumencie zaznaczone zostało, że przechowywany był w Muzeum Oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Kielcach. Można więc ostrożnie przyjmować, że pozostałe pochodziły z archiwum parafialnego.

W Cisowie zniszczone zostały księgi urodzonych od roku 1940, zmarłych do roku 1926, zaślubionych od 1929⁷⁵. Przekazanie w dniu 7 sierpnia 1939 roku części akt cisowskich do archiwum diecezjalnego okazało się również formą zabezpieczenia⁷⁶. Odnośnie do archiwaliów cisowskich pojawia się jednak w źródłach błąd. W 1940 roku proboszcz w ankiecie o archiwaliach podał błędną informację dotyczącą aktu erekcyjnego parafii, twierdząc, że został on przekazany do archiwum diecezjalnego⁷⁷. Tymczasem we wspomnianym piśmie z dnia 7 sierpnia 1939 roku nie ma nic o przekazaniu aktu erekcyjnego z parafii. Ponadto dokument ten zachował się w archiwum parafialnym⁷⁸. Pomimo że w 1945 roku spłonął kościół

⁷⁰ ADK, KDK, Sprawozdania o szkodach wojennych w latach 1944-1945, sygn. OD-11/5, k. 58.

⁷¹ Tamże, k. 14.

⁷² ADK, KDK, Ankieta w sprawie szkód wojennych w latach 1939-1945, sygn. OD-11/6, k. 4r.

⁷³ ADK, Katalog ksiąg metrykalnych, bez sygn.

⁷⁴ J. Wiśniewski, *Dekanat iłżecki*, Radom 1909-1911, s. 1-54; tenże, *Dekanat opatowski*, Radom 1907, s. 539-548.

⁷⁵ ADK, KDK, Sprawozdania o szkodach wojennych w latach 1944-1945, sygn. OD-11/5, k. 16.

⁷⁶ ADK, KDK, Archiwum i biblioteka diecezjalna (1939-1960), sygn. OM-1/1, k. 30r.

⁷⁷ ADK, KDK, *Kwestionariusz archiwalny poszczególnych parafii za rok 1940 (1940-1941)*, sygn. OD-11/3, k. 22.

⁷⁸ Dane z autopsji autora.

w Ociesękach, akta parafii w zachowały się dzięki wywiezieniu ich do Cisowa⁷⁹. Archiwalia z Ociesek były ponadto w części historycznej zabezpieczone poprzez przekazanie do archiwum diecezjalnego. W ankiecie archiwalnej ks. Paweł Chat podał jednak błędną informację o przekazaniu do archiwum diecezjalnego również aktu erekcyjnego parafii⁸⁰. Jest to informacja nieprawdziwa, ponieważ akt erekcyjny znajduje się do dzisiaj w parafii⁸¹.

W Krajinie wyrwano karty z księgi małżeństw za rok 1944, jednak ocalał duplikat⁸². W Skorzeszycach zniszczono niemal wszystkie księgi metrykalne. Pozostała jedynie księga urodzonych w roku 1938 oraz księga zmarłych w 1941⁸³. Odnosnie do Gnojna proboszcz ks. Stanisław Skurczyński (znany archeolog) pierwotnie podał, że zniszczone zostały jedynie księgi małżeństw za lata 1937 i 1942⁸⁴. W ankiecie dla czasopisma „Homo Dei” potwierdził i rozszerzył informacje. Zniszczone zostały: księga zaślubionych za rok 1936 od 21 września, cała księga zaślubionych w 1937 roku, w księdze zaślubionych w 1942 roku zniszczono akta od numeru 38 (24 X), księga zaślubionych w 1943, w księdze zaślubionych w 1944 pozostały tylko 32 akty⁸⁵.

W Kurzelowie częściowo zabrano archiwalia i zapewne też częściowo je zniszczono. Z ksiąg metrykalnych zniszczono księgę urodzonych od 1922 do 1927 roku oraz księgę zmarłych za rok 1944. Ponadto zabrano duplikat (zapewne zmarłych) za rok 1944. Księgi z roku 1944 zabierano, kierując się przydatnością istniejących tam w dużej ilości niezapisanych kart (potrzeby żołnierzy sowieckich)⁸⁶. W raporcie proboszcz pominął księgi archiwalne. Z literatury przedmiotu wiadomo, że w czasie wojny księgi metrykalne kurzelowskie były zabrane z Kurzelowa i złożone w magistracie we Włoszczowie. Tam uratował je woźny o nazwisku Piasecki. Po wojnie część akt trafiła do parafii, następnie część spośród nich została przekazana do Archiwum Diecezjalnego w Kielcach. Nie można ustalić, dlaczego po wojnie nie wszystkie archiwalia wróciły do parafii. Obecnie sześć ksiąg metrykalnych znajduje się Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Józefa Piłsudskiego w Łodzi. Przypuszczenie o dużym stopniu prawdopodobieństwa wiąże los tych ksiąg z osobą Romana Kaczmarka, dyrektora biblioteki, który w bliżej nieokreślonych okolicznościach wszedł w posiadanie ksiąg i następnie przekazał je do zbiorów biblioteki⁸⁷. W 1987 roku księgi metrykalne z epoki staropolskiej

⁷⁹ ADK, KDK, Sprawozdania o szkodach wojennych w latach 1944-1945, sygn. OD-11/5, k. 17v.

⁸⁰ ADK, KDK, Kwestionariusz archiwalny poszczególnych parafii za rok 1940 (1940-1941), sygn. OD-11/3, k. 92.

⁸¹ Dane z autopsji autora.

⁸² ADK, KDK, Sprawozdania o szkodach wojennych w latach 1944-1945, sygn. OD-11/5, k. 19.

⁸³ Tamże, k. 21.

⁸⁴ Tamże, k. 7.

⁸⁵ ADK, KDK, Ankieta w sprawie szkód wojennych w latach 1939-1945, sygn. OD-11/6, 43.

⁸⁶ ADK, KDK, Sprawozdania o szkodach wojennych w latach 1944-1945, sygn. OD-11/5, k. 112.

⁸⁷ A. Wodziński, *Kurzelowskie księgi metrykalne (lata 1697-1810) odnalezione w zasobach łódzkiej Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej na tle innych znanych rozproszonych frag-*

i początków XIX wieku były przechowywane w archiwum diecezjalnym⁸⁸. Obecnie do archiwum diecezjalnego przekazano z parafii również księgi XIX-wieczne oraz z czasów dwudziestolecia międzywojennego⁸⁹.

W Słupi k. Jędrzejowa zabrano akta zmarłych za lata 1942, 1943, 1944, ponadto księgę zapowiedzi, księgę wizytacji biskupich, księgę inwentarzową, księgę o stanie dusz, księgę bierzmowanych, księgę przystępujących do I Komunii Świętej, kronikę parafialną, dziennik podawczy, księgę „bractwa światła”, księgę żywego różańca, księgę kół maryjnych, kartotekę parafialną. Spalono akta Akcji Katolickiej, korespondencję z władzami świeckimi i duchownymi, księgę III Zakonu św. Franciszka oraz księgę apostołstwa modlitwy⁹⁰.

W Rokitnie Rosjanie zabrali akta urodzonych za okres 8 lat⁹¹. W Chrzastowie zabrano księgi administracji parafialnej oraz księgę zaślubionych w roku 1941⁹². W Kluczewsku zabrano akta zaślubionych z lat 1915-1917, 1928-1944 i duplikat zaślubionych za rok 1944. Z ksiąg parafialnych zabrano księgę cmentarną i księgę bracką. W Krasocinie uszkodzono księgi metrykalne, ponieważ wrywano z nich niezapisane karty⁹³. W Szczekocinach zniszczono księgi parafialne oraz akta urodzonych w roku 1944 i akta zaślubionych z lat 1943-1944⁹⁴.

W Obiechowie zabrano teczki zawierające rozporządzenia władz państwowych i cywilnych oraz dokumentację finansową⁹⁵. W Wodzisławiu zniszczono akta zaślubionych w latach 1940-1944, duplikat zaślubionych za rok 1944, dokumenty zaślubionych za lata 1944-1945, raptularze urodzonych i zmarłych. Z ksiąg kościelnych zniszczono księgi: remontów, akcydensów, stypendiów mszalnych, cmentarną oraz kronikę parafialną i dziennik podawczy⁹⁶.

W Niegardowie zniszczono poprzez potarganie księgi parafialne. Ponadto zniszczono tłoki pieczętnie parafii i proboszcza⁹⁷. Obecnie w archiwum diecezjalnym przechowywane są głównie księgi XIX-wieczne. Jednak najstarsza księga urodzonych sięga roku 1787⁹⁸. Analiza opisu parafii autorstwa ks. Wiśniewskiego wskazuje, że archiwum parafialne posiadało dokument dotyczący sporów o diecezję z 1438 roku oraz protokół wizytacyjny z roku 1783⁹⁹. W Tarnawie zabrano wszystkie księgi parafialne oprócz *liber status animarum*, metrykalne pozostały

mentów metryk z dawnego archiwum parafialnego kurzelowskiego do 1810 r., „Włoszczowskie Zeszyty Historyczne”, 7 (2002) nr 13, s. 18-28.

⁸⁸ Guldon, *Księgi metrykalne z XVI-XVII wieku*, s. 88.

⁸⁹ ADK, Katalog ksiąg metrykalnych, bez sygn.

⁹⁰ ADK, KDK, Sprawozdania o szkodach wojennych w latach 1944-1945, sygn. OD-11/5, k. 100.

⁹¹ Tamże, k. 99.

⁹² Tamże, k. 107.

⁹³ Tamże, k. 111.

⁹⁴ Tamże, k. 95.

⁹⁵ Tamże, k. 98.

⁹⁶ Tamże, k. 67.

⁹⁷ Tamże, k. 58.

⁹⁸ ADK, Katalog ksiąg metrykalnych, bez sygn.

⁹⁹ J. Wiśniewski, *Dekanat miechowski*, Radom 1917, s. 156-157.

w parafii¹⁰⁰. Ankieta archiwalna z 1941 roku określiła liczbę ksiąg metrykalnych sprzed 1815 roku w Tarnawie na 7¹⁰¹. Analiza wykazu obecnie zachowanych ksiąg metrykalnych z Tarnawy przechowywanych w archiwum diecezjalnym wskazuje, że raczej wszystkie 7 najstarszych ksiąg zachowało się. Ponadto dobrze reprezentowane są XIX-wieczne księgi metrykalne¹⁰². Podobnie w Lelowie zniszczono księgi parafialne (niemetrykalne), a udało się ocalić księgi metrykalne¹⁰³. Zasób archiwum lelowskiego był bogaty, świadczą o tym liczne wzmianki o dokumentach nowożytnych u ks. Wiśniewskiego¹⁰⁴. W Pińczowie zniszczono księgę kasową i akta metrykalne za rok 1944 i 1945¹⁰⁵.

W Małogoszczu zniszczono księgi: kasową, inwentarzową, akcydensową, wizytacji kanonicznych, bierzmowanych, przyjmujących I Komunię Świętą oraz protokoły ślubne, pisma urzędowe, wszelkie formularze kancelaryjne i pieczęcie¹⁰⁶. Zachowane staropolskie księgi metrykalne z Małogoszcza trafiły po wojnie do archiwum diecezjalnego i stały się źródłem do badań nad zaludnieniem¹⁰⁷. W Kozłowie Małogoskim zaginęła księga bracka¹⁰⁸. W Oksie zniszczono księgę wizytacji kanonicznych i księgę bierzmowanych¹⁰⁹.

W Jurkowie sporządzający raport proboszcz rozróżnił dwie przyczyny strat w metrykaliach: akta urodzonych z lat 1897-1911 zabrali nieznani mężczyźni, akta zaślubionych z lat 1838-1944 zostały zrabowane przez żołnierzy¹¹⁰. Proboszcz pominął cenne dokumenty znane z literatury. Nieznany jest los tych archiwaliów wydanych przez ks. Franciszka Navarrę: wizytacja parafii z roku 1783 przeprowadzona przez Antoniego Franciszka Dunin Kozickiego, wizytacja generalna odbyta z polecenia bp. Karola Skórkowskiego przez ks. Józefa Grotha w dniu 25 października 1833 roku (bardzo rzadki przypadek protokołu, z racji zakazu carskiego dla bp. K. Skórkowskiego) oraz wizytacja bp. Tomasza Kulińskiego

¹⁰⁰ ADK, KDK, Sprawozdania o szkodach wojennych w latach 1944-1945, sygn. OD-11/5, k. 66.

¹⁰¹ ADK, KDK, Kwestionariusz archiwalny poszczególnych parafii za rok 1940, sygn. OD-11/3, k. 145.

¹⁰² ADK, Katalog ksiąg metrykalnych, bez sygn.

¹⁰³ ADK, KDK, Sprawozdania o szkodach wojennych w latach 1944-1945, sygn. OD-11/5, k. 22.

¹⁰⁴ J. Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w powiecie włoszczańskim*, b.m.w. 1932, s. 145-165.

¹⁰⁵ ADK, KDK, Sprawozdania o szkodach wojennych w latach 1944-1945, sygn. OD-11/5, k. 25.

¹⁰⁶ Tamże, k. 29.

¹⁰⁷ Guldón, *Księgi metrykalne z XVI-XVII wieku*, s. 88; E. Kosik, *Ludność Małogoszcza w latach 1662-1686 w świetle ksiąg metrykalnych*, „Studia Kieleckie”, 2 (1974) s. 61-72.

¹⁰⁸ ADK, KDK, Sprawozdania o szkodach wojennych w latach 1944-1945, sygn. OD-11/5, k. 29v.

¹⁰⁹ Tamże, k. 30-30v.

¹¹⁰ ADK, KDK, Ankieta w sprawie szkód wojennych w latach 1939-1945, sygn. OD-11/6, k. 60.

z roku 1894¹¹¹. Dzięki pracy ks. Wiśniewskiego wydany został dokument króla Kazimierza Wielkiego oraz XVIII-wieczny dokument bractwa Trójcy Świętej¹¹².

W parafii Niepokalanego Serca Matki Bożej w Kielcach akta zostały zrabowane i wywiezione przez władze niemieckie do archiwum w Oliwie¹¹³. Księgi jednak zostały odzyskane i obecnie parafia dysponuje księgami od momentu ustanowienia w 1939 roku¹¹⁴. Na Białogonie zginęła księga inwentarzowa, jak zanotował proboszcz, „na skutek pobytu wojsk”¹¹⁵. W Masłowie proboszcz określił straty w kancelarii na 1%¹¹⁶. Podobnie w Sukowie na 5%¹¹⁷.

W sprawozdaniach i raportach księży, pisząc o Rosjanach, rzadko to podkreślali. Niektórzy zdobyli się na napisanie. W Nagłowicach stracono 55 akt, jak określił z sarkazmem proboszcz, zniszczenia zostały dokonane „przez żołnierzy poszukujących nieprzyjaciela”¹¹⁸. W Brzezinach zniszczone zostały akta zmarłych z lat 1941-1945 oraz akta parafialne. Proboszcz wyraźnie określił okoliczności – „zniszczyło wojsko rosyjskie”¹¹⁹.

Rozproszone archiwalia kościelne w instytucjach państwowych

W Archiwum Państwowym w Kielcach zachowały się cztery zespoły odnalezione przez pracowników w zbiorze niezinwentaryzowanych akt XIX-wiecznych: Dekanat Kielecki, Parafia Chęciny, Kolegium Wikariuszy Kieleckich, Kielecki Dozór Kościelny¹²⁰. Jednostki archiwalne pochodzące z parafii Chęciny zostały rozdzielone do dwóch zespołów – Urząd Parafialny w Chęcinach oraz Zbiór Dokumentów Pergaminowych i Papierowych. Pięć jednostek znajduje się w zespole parafialnym, pergaminowy dokument chęciński z 1648 roku wyłączono i skolekcjonowano w zbiorze pergaminów¹²¹. Zespoły kościelne: Dekanat Kielecki, Zgromadzenie Księżów Wikariuszy Kolegiaty Kieleckiej i Kielecki Dozór Kościelny w niewyjaśnionych okolicznościach trafiły do archiwum państwowego¹²². Należy się domyślać, że być może ma to związek z osobą ks. Józefa Ćwiklińskiego, który był związany z kolegiatą kielecką jako wikariusz, a następnie kanonik, pełnił

¹¹¹ F.P. Navarra, *Monografia kościołów diecezji kieleckiej*, t. 2, Warszawa 1911, s. 675-690.

¹¹² J. Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Pińczowskiem, Skalbmierskiem i Wiślickiem*, Mariówka 1927, s. 483.

¹¹³ ADK, KDK, Ankieta w sprawie szkód wojennych w latach 1939-1945, sygn. OD-11/6, k. 72.

¹¹⁴ *Katalog duchowieństwa i parafii diecezji kieleckiej*, s. 367.

¹¹⁵ ADK, KDK, Ankieta w sprawie szkód wojennych w latach 1939-1945, sygn. OD-11/6, k. 7.

¹¹⁶ Tamże, k. 119.

¹¹⁷ Tamże, k. 176.

¹¹⁸ Tamże, k. 141.

¹¹⁹ Tamże, k. 13.

¹²⁰ Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: APK), E. Wirska, Informacja o zespole akt „Zbiór szczątków zespołów organizacji kościelnych w Kielcach”, bez sygn.

¹²¹ H. Mazur, *Źródła do dziejów chęcińskich kościołów w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach*, ABMK, 93 (2010) s. 147-148.

¹²² Tenże, *Akta instytucji wyznaniowych Kościoła rzymskokatolickiego w Archiwum Państwowym w Kielcach*, „Archeion”, 114 (2013) s. 205-220; tenże, *Źródła do dziejów kieleckich kościołów w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach*, „Studia Muzealno-Historyczne” (dalej: SMH), 6 (2014) s. 145-147.

również funkcję proboszcza w Chęcinach i tam urzędował jako dziekan dekanatu kieleckiego¹²³. Być może akta te zostały zabrane z parafii Chęciny w czasie II wojny światowej.

W zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach odrębną grupę stanowią staropolskie księgi metrykalne: Parafia Goleniowy (1 j.a.), Parafia Koniecpol (5 j.a.), Parafia Stradów (1 j.a.); ponadto z diecezji sandomierskiej, z parafii Koprzywnica i Szewna. Księga ze Stradowa znajduje się z w zespole Ordynacja Myszkowska. Jest więc możliwość, że trafiła do archiwum państwowego razem z zespołem. Księga z parafii Goleniowy trafiła do archiwum poprzez zakup w roku 2005¹²⁴. Zgodnie z informacjami uzyskanymi drogą ustną w archiwum państwowym, księga metrykalną wytworzona w kancelarii parafialnej Goleniowy została w roku 2006 przekazana do Archiwum Państwowego w Częstochowie¹²⁵. Nie można określić, w jaki sposób księgi te znalazły się poza archiwami parafialnymi. Być może w czasie wojny zostały skonfiskowane lub rozproszone przez Niemców. Odnosnie do ksiąg parafii w Koniecpolu wiadomo, że w roku 1951 ks. Stanisław Okamfer zwrócił się do kurii w Kielcach z zapytaniem o akta staropolskie dotyczące parafii w Koniecpolu. Otrzymał odpowiedź o braku takich akt w archiwum kieleckim¹²⁶. Zachowana korespondencja nie wyjaśnia niezrozumiałej sprawy. Stanowi jednak pewien ślad do przyszłych dociekań. Z informacji przekazywanych ustnie w Koniecpolu wynika, że w czasie II wojny światowej Niemcy wywieźli z parafii dużą ilość starodruków pojezuickich¹²⁷. Zapewne wtedy również rozproszone staropolskie księgi metrykalne. Obecnie w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach znajdują się księgi metrykalne parafii Koniecpol z okresu staropolskiego oraz z XIX i XX wieku¹²⁸. Porównanie opisów z wykazu archiwum diecezjalnego z wykazem źródeł, który zamieścił w swojej pracy ks. S. Okamfer, wskazuje na podobieństwo opisów¹²⁹. Porównanie spisu źródeł u ks. Okamfera z opisami archiwalnymi ksiąg koniecpolskich w Archiwum Państwowym w Kielcach prowadzi do wniosku, że księgi znajdujące się w archiwum państwowym stanowią najstarszą część zasobu parafii Koniecpol i przed rokiem 1955 (czas powstania pracy w maszynopisie) nie było ich w parafii, ponieważ ks. Okamfer nie znał tych źródeł¹³⁰. Analiza pozwala stwierdzić, że księgi obecnie znajdujące się w Archiwum Państwowym mogły zniknąć z parafii w czasie II wojny światowej.

¹²³ Por. L. Dziedzic, *Ks. Józef Ćwikliński (1817-1894)*, SMH, 9 (2017) s. 166-171.

¹²⁴ APK, I. Pogorzelska, Wstęp do inwentarza zespołu akt: Księga metrykalna parafii rzymskokatolickiej Goleniowy, bez sygn.; H. Mazur, *Staropolskie księgi metrykalne w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach*, „Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne”, 2 (2013) s. 25-34.

¹²⁵ APAK, Notatka na temat przekazania księgi metrykalnej Parafii w Goleniowach do Archiwum Państwowego w Częstochowie, bez sygn.

¹²⁶ ADK, KDK, Archiwum i biblioteka diecezjalna (1939-1960), sygn. OM-1/1, k. 171-172.

¹²⁷ APAK, Notatka na temat wywiezienia historycznych zbiorów bibliotecznych z Koniecpola, bez sygn.

¹²⁸ ADK, Katalog ksiąg metrykalnych, bez sygn.

¹²⁹ S. Okamfer, *Kościołne dzieje parafii Koniecpol od czasów powstania parafii do roku 1818*, do druku przygotował J. Żmudziński, Koniecpol-Poznań 1993, s. 129.

¹³⁰ Mazur, *Staropolskie księgi metrykalne w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach*, s. 29.

W czasie wojny w Goleniowach zabrano akta zaślubionych z lat 1942-1944, zarówno oryginały, jak i duplikaty. Ponadto zniszczono wszystkie księgi parafialne¹³¹. Informacje źródłowe okazują się niedoszacowane. Obecnie w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach znajdują się księgi metrykalne sięgające końca XVIII wieku. Dość dobrze zachowały się księgi XIX-wieczne¹³². Jednak z informacji ks. Wiśniewskiego wynika, że parafia posiadała jedno z najstarszych w Polsce metrykalia, sięgające 1592 roku. Akta metrykalne z epoki były niemal kompletnie zachowane, o czym świadczą wypisy sporządzone przez ks. Wiśniewskiego. Wypisy dotyczą m.in. rodziny poety i historyka Wespazjana Kochowskiego¹³³. Przechowywana obecnie w Częstochowie księga metrykalna z parafii w Goleniowach jest zapewne śladem niszczenia i rozpraszania zasobu staropolskiego i być może kiedyś wskaże ona na sposób zniszczenia lub pozostawienia innych ksiąg w rękach prywatnych.

Ocalone archiwalia, szanse, zagrożenia

Poza Archiwum Diecezjalnym w Kielcach do najbardziej rozpoznanych archiwów na terenie diecezji kieleckiej należą Archiwum Norbertanek w Imbramowicach oraz Archiwum Parafialne w Miechowie. Naukowa eksploracja nie wykazała tam strat wojennych¹³⁴. Współcześnie przyczyną utraty archiwaliów nie jest już wojna. Ciągłe ginące archiwalia mają przyczynę w słabo ukształtowanym etosie archiwum diecezjalnego¹³⁵. Specyfika diecezji kieleckiej nakazuje w przyszłych badaniach oszacowanie zaginionych archiwaliów w czasach powojennych. W trakcie uwięzienia i przygotowywania procesu bp. Cz. Kaczmarka władze państwowe zabierały archiwalia oraz akta bieżące z instytucji diecezjalnych. Przykładowe dane na temat zabranych dokumentów dotyczą w sensie ścisłym dokumentów, które wówczas były kancelaryjne¹³⁶. Obecnie – po latach – tego typu dokumenty byłyby częścią zasobu Archiwum Diecezjalnego w Kielcach.

W ocenie zachowania archiwaliów z terenu diecezji kieleckiej duże inspiracje przynosi katalog archiwaliów kapituły sandomierskiej¹³⁷. Indeks geograficzny tego katalogu wskazuje na liczne archiwa kościelne z terenu diecezji kieleckiej. Były one zapewne owocem podróży ks. Wiśniewskiego. Do opublikowanych przez niego

¹³¹ ADK, KDK, Sprawozdania o szkodach wojennych w latach 1944-1945, sygn. OD-11/5, k. 21.

¹³² ADK, Katalog ksiąg metrykalnych, bez sygn.

¹³³ Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w powiecie włoszczowskim*, s. 49-53.

¹³⁴ Por. A. Hamryszczak, *Prace Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych w zakresie dokumentowania zbiorów bibliotek klasztornych*, ABMK, 99 (2013) s. 19-28; tenże, *Ochrona kościelnych dóbr kultury na przykładzie klasztoru norbertanek w Imbramowicach*, w: *Miedzy teorią a praktyką. Ochrona w małych bibliotekach i archiwach*, red. A. Czajka, R. Lis, Cieszyn 2010, s. 337-375.

¹³⁵ Por. H. Dudała, *Ginące archiwa*, w: *Archiwa. Zwierciadła czasu, skarbnice pamięci. Pamiętnik VIII Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich Łódź, 7-9 września 2022 roku*, t. 2, red. P. Gut, W. Nowosad, P. Pietrzyk, Warszawa 2024, s. 167-178.

¹³⁶ ADK, KDK, Archiwum i biblioteka diecezjalna (1939-1960), sygn. OM-1/1, k. 150-152.

¹³⁷ *Inwentarz rękopisów Archiwum Kapituły Kolegiackiej i Katedralnej w Sandomierzu XIII-XX wieku*, oprac. F. Kiryk, Sandomierz 2010.

notatek naukowych oraz edycji dokumentów dodać należy zachowane w Sandomierzu rozproszone archiwalia z różnych kancelarii kościelnych instytucji z terenu diecezji kieleckiej. Działanie to udaremniło wiele niebezpieczeństw wojennych, których nie uniknęły akta pozostawione w parafiach. Zabieranie i nieoddawanie dokumentów przyczyniło się do fizycznego ocalenia ich z barbarzyństwa wojennego.

W czasie II wojny światowej pojawiła się sprawa przekazania z Archiwum Diecezjalnego w Kielcach księgi należącej do historycznego zespołu o nazwie Kapituła Pilicka. Ksiądz Mazurek w dniu 11 lipca 1939 roku wypożyczył ten rękopis – *Acta et statuta Capituli Ecclesiae Collegiatae Pilicensis 1624-1796* (sygn. 3812) z Biblioteki Krasińskich w Warszawie. W czasie wojny po wywiezieniu i śmierci ks. Mazurka w obozie koncentracyjnym w Dachau ówczesne władze biblioteki wszczęły akcję poszukiwania tego rękopisu. Początkowo kuria kielecka odpowiadała, że nie można odnaleźć tej jednostki archiwalnej. Jednak monity władz okupacyjnych doprowadziły w końcu do mobilizacji środowiska kurialnego i w efekcie w dniu 1 marca 1943 roku urzędnik kurii pracujący w archiwum Jan Białkowski dostarczył rękopis do Warszawy¹³⁸. W czasie poprzedzającym wybuch wojny ks. Mazurek pisał doktorat o dziejach kapituły pilickiej i w archiwum diecezjalnym miał dostęp do akt zespołu Kapituła Pilicka. Z niewiadomych względów jedna jednostka tego zespołu znajdowała się w Warszawie. Była to szansa na scalenie zespołu poprzez zostawienie tej jednostki w Kielcach w warunkach zagrożeń wojennych. Jan Białkowski był bliskim współpracownikiem ks. Leonarda Świderskiego, który powierzył mu jako kanclerz kurii pracę w archiwum¹³⁹. Nacisk władz niemieckich był tak silny, że księgę oddano, pomimo że wypożyczający już nie żył.

Podsumowanie i perspektywy

Zachowane źródła i literatura przymiotu pozwoliły na omówienie problematyki strat archiwaliów na terenie diecezji kieleckiej. Krytyczne podejście do źródeł wykazało z jednej strony przydatność informacji zamieszczanych przez księży w ankietach, z drugiej zaś strony podawanie informacji przesadzonych i błędnych. Specyfika badań nad podjętą problematyką wskazała na duże zależności pomiędzy zasobem Archiwum Diecezjalnego w Kielcach i zasobami archiwów z terenu diecezji. Istnienie archiwum diecezjalnego ocaliło archiwalia pozyskane z poszczególnych parafii. Stworzyło również niezrealizowane zagrożenie utraty archiwaliów w chwili wybuchu wojny. Analizy przeprowadzone dla poszczególnych zespołów archiwalnych pozostają często w dużej dysproporcji. Było to jednak podyktowane możliwościami źródłowymi. W celu ułatwienia przyszłych śledztw i poszukiwań poszczególnych archiwaliów zamieszczone zostały szczegółowe informacje i wątpliwości badawcze. Tego typu szczegóły są najczęściej pomijane w opracowaniach naukowych, ponieważ nic nie wnoszą i trudno na

¹³⁸ ADK, KDK, Archiwum i biblioteka diecezjalna (1939-1960), sygn. OM-1/1, k. 35-38.

¹³⁹ APAK, Wróbel, *Archiwum Diecezjalne w Kielcach*, s. 10-17. [Obecnie, po roku 1992, gdy utworzono diecezję sosnowiecką, zespół Kapituła Pilicka oraz Oficjalat Pilicki zostały przewiezionne z Kielc do Sosnowca. Por. *Katalog mikrofilmów Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, red. M. Dębowska, Kraków 2017, s. 296-297].

ich podstawie dążyć do uogólnień. Zróżnicowany materiał analityczny udało się jednak częściowo pogrupować, nadać mu znamiona syntetyzujące i zmierzające do zarysowania całościowego obrazu – mozaiki składającej się z potłuczonych fragmentów odnajdywanych w trakcie kwerendy historycznej. Zwrócenie uwagi na rolę archiwów państwowych w ocaleniu zasobów kościelnych pociąga za sobą problem pozostawiania archiwaliów w prywatnych rękach. Zapewne w przyszłości będą odnajdywane niektóre archiwalia dziś uważane za zaginione.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwum Akt Nowych (AAN)

Regierungs des GG 1939-1945, nr zespołu 111

Verzeichnis der Stanesämter Pfarr- und Metrikalämter, District Radom, sygn. 453, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/en/jednostka/-/jednostka/5341131> (dostęp: 13.11.2025).

Wykaz ewangelickich ksiąg stanu cywilnego z Dystryktu Radom przechowywanych w Archiwum Państwowym w Krakowie (1942), sygn. 456, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/en/jednostka/-/jednostka/5341134> (dostęp: 13.11.2025).

[Wykazy ksiąg stanu cywilnego], sygn. 465, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/en/jednostka/-/jednostka/5341143> (dostęp: 13.11.2025).

Archiwum Diecezjalne w Kielcach (ADK)

Katalog ksiąg metrykalnych, bez sygn.

Kuria Diecezjalna w Kielcach (KDK)

Ankieta w sprawie szkód wojennych w latach 1939-1945, sygn. OD-11/6.

Archiwum i biblioteka diecezjalna (1939-1960), sygn. OM-1/1.

Kwestionariusz archiwalny poszczególnych parafii za rok 1940 (1940-1941), sygn. OD-11/3.

Sprawozdania o szkodach wojennych w latach 1944-1945, sygn. OD-11/5.

Sprawozdania parafii o stratach i zniszczeniach wojennych w czasie II wojny światowej 15.01.1946-12.03.1947, sygn. OE-4/29.

Archiwum Państwowe w Kielcach (APK)

Pogorzelska Iwona, Wstęp do inwentarza zespołu akt: Księga metrykalna parafii rzymskokatolickiej Goleniowy, bez sygn.

Wirski Elżbieta, Informacja o zespole akt „Zbiór szczątków zespołów organizacji kościelnych w Kielcach”, bez sygn.

Archiwum prywatne ks. Andrzeja Kwaśniewskiego (APAK)

Notatka na temat przekazania księgi metrykalnej Parafii w Goleniowach do Archiwum Państwowego w Częstochowie, bez sygn.

Notatka na temat wywiezienia historycznych zbiorów bibliotecznych z Koniecpola, bez sygn.

Biblioteka prywatna ks. Andrzeja Kwaśniewskiego
Wróbel Tomasz, *Archiwum Diecezjalne w Kielcach. Rys historyczny*, bez sygn.

Opracowania

- Dudała Halina, *Ginące archiwa*, w: *Archiwa. Zwierciadła czasu, skarbnice pamięci. Pamiętnik VIII Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich Łódź, 7-9 września 2022 roku*, t. 2, red. P. Gut, W. Nowosad, P. Pietrzyk, Warszawa 2024, s. 167-178.
- Dziedzic Leszek, Ks. Józef Ćwikliński (1817-1894), „*Studia Muzealno-Historyczne*”, 9 (2017) s. 166-171.
- Gryz Ryszard, *Zniszczenia świątyń katolickich w Polsce pod okupacją niemiecką*, „*Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*”, (2007) nr 3, s. 31-45.
- Guldon Zenon, *Księgi metrykalne z XVI-XVII wieku w Archiwach Diecezjalnych w Kielcach i Sandomierzu*, w: *Dzieje Kielecczyzny w historiografii Polski Ludowej. Baza źródłowa*, red. Z. Guldon, M.B. Markowski, cz. 1, Kielce 1987, s. 76-94.
- Hamryszczak Artur, *Ochrona kościelnych dóbr kultury na przykładzie klasztoru norbertanek w Imbramowicach*, w: *Miedzy teorią a praktyką. Ochrona w małych bibliotekach i archiwach*, red. A. Czajka, R. Lis, Cieszyn 2010, s. 337-375.
- Hamryszczak Artur, *Prace Ośrodka Archiwów Bibliotek i Muzeów Kościelnych w zakresie dokumentowania zbiorów bibliotek klasztornych*, „*Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*”, 99 (2013) s. 19-28.
- Hapak Emil, *Straty w obiektach sakralnych dekanatu staszowskiego*, w: *Straty w obiektach sakralnych diecezji sandomierskiej w czasie II wojny światowej*, red. P. Tylec, Kielce 2024, s. 441-510.
- Inwentarz rękopisów Archiwum Kapituły Kolegiackiej i Katedralnej w Sandomierzu XIII-XX wieku*, oprac. F. Kiryk, Sandomierz 2010.
- Karkocha Małgorzata, *Straty materialne Kościoła katolickiego na terenie diecezji kieleckiej w czasie II wojny światowej*, „*Przegląd Nauk Historycznych*”, 14 (2015) nr 1, s. 79-105.
- Katalog duchowieństwa i parafii diecezji kieleckiej*, red. J. Kaczmarek i in. Kielce 1999.
- Katalog mikrofilmów Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, red. M. Dębowska, Kraków 2017.
- Kosik Eugeniusz, *Ludność Małogoszcza w latach 1662-1686 w świetle ksiąg metrykalnych*, „*Studia Kieleckie*”, 2 (1974) s. 61-72.
- Kwaśniewski Andrzej, *Fotografie w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach*, „*Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*”, 117 (2021) s. 197-213.
- Lehr Stefan, *Pewna zapomniana „akcja na wschodzie”. Niemieccy archiwiści w Generalnym Gubernatorstwie i Komisariacie Rzeszy Ukraina*, Warszawa 2014.
- Librowski Stanisław, *Ankieta strat wojennych (1939-1945) diecezji włocławskiej*, „*Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*”, 36 (1978) s. 387-404.
- Marczewski Jarosław Roman, *Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie. Dzieje, zasób, inwentarz*, Lublin 2015.
- Mazur Hubert, *Akta instytucji wyznaniowych Kościoła rzymskokatolickiego w Archiwum Państwowym w Kielcach*, „*Archeion*”, 114 (2013) s. 205-220.
- Mazur Hubert, *Staropolskie księgi metrykalne w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach*, „*Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne*”, 2 (2013) s. 25-34.
- Mazur Hubert, *Źródła do dziejów chęcińskich kościołów w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach*, „*Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*”, 93 (2010) s. 111-151.

- Mazur Hubert, *Źródła do dziejów kieleckich kościołów w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach*, „Studia Muzealno-Historyczne”, 6 (2014) s. 139-157.
- Navarra Franciszek Petroniusz, *Monografia kościołów diecezji kieleckiej*, t. 2, Warszawa 1911.
- Nowakowski Wawrzyniec, *Opis Kościoła Cudownego Pana Jezusa w Pacanowie w diecezji kieleckiej z dodaniem cudów, nabożeństw i modlitw odpustowych*, Warszawa 1904.
- Okamfer Stanisław, *Kościelne dzieje parafii Koniecpol od czasów powstania parafii do roku 1818*, do druku przygotował J. Żmudziński, Koniecpol-Poznań 1993.
- Olczak Stanisław, Olszewski Daniel, *Parafia Skalbmierz. Zarys dziejów*, Kielce 2000.
- Olszewski Daniel, Mazurek Franciszek, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, red. L. Grzebiń, Warszawa 1983, s. 440-441.
- Randt Erich, *Die Archive des Generalgouvernements*, „Die Burg”, 2 (1941) Hg. 2, s. 51-91.
- Stępień Robert, *Pokasacyjne losy i obecny stan zachowania archiwaliów klasztoru benedyktynów z Sieciechowa*, „Res Historica”, 45 (2018) s. 131-153.
- Wiśniewski Jan, *Dekanat iłżecki*, Radom 1909-1911.
- Wiśniewski Jan, *Dekanat miechowski*, Radom 1917.
- Wiśniewski Jan, *Dekanat opatowski*, Radom 1907.
- Wiśniewski Jan, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Jędrzejowskim*, Mariówka 1930.
- Wiśniewski Jan, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Pińczowskim, Skalbmierskim i Wiślickim*, Mariówka 1927.
- Wiśniewski Jan, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Stopnickim*, Mariówka 1929.
- Wiśniewski Jan, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w powiecie włoszczowskim*, b.m.w. 1932.
- Wodziński Andrzej, *Kurzelowskie księgi metrykalne (lata 1697-1810) odnalezione w zasobach łódzkiej Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej na tle innych znanych rozproszonych fragmentów metryk z dawnego archiwum parafialnego kurzelowskiego do 1810 r.*, „Włoszczowskie Zeszyty Historyczne”, 7 (2002) nr 13, s. 18-28.

Netografia

- Gryz Ryszard, *Wojenne zniszczenia katolickich obiektów sakralnych w diecezji kieleckiej na tle ogólnopolskim (1939-1945)*, http://www.archiwum.diecezja.kielce.pl/documents/adk/tw_adk/posiedzenia_adk/streszczenie_R_Gryz-1.pdf (dostęp: 13.04.2025).